

УДК: 65.011.4 : 338.45

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИРОДНИХ ІНФРАСТРУКТУРНИХ МОНОПОЛІЙ В ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЦІ**Ущатовський К.В., к.е.н.***Харківський національний університет радіоелектроніки*

Метою статті є розробка системи показників ефективності природних інфраструктурних монополій в електроенергетиці. Об'єктом дослідження є ДП «НЕК» Укренерго» – найбільша природна інфраструктурна монополія у цьому секторі. В роботі визначені особливості діяльності природних інфраструктурних монополій в електроенергетиці, які суттєво впливають на національну економіку, та які необхідно враховувати при виборі показників ефективності діяльності підприємства. Обґрунтовані вимоги до якісного та кількісного складу системи показників ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго». Розроблені системи базових та інтегральних показників, практичне застосування яких дозволяє здійснювати комплексну оцінку досліджуваного явища, робити однозначні висновки при порівнянні ефективності за різні роки, а також виявляти основні складові роботи підприємства, що обумовили підвищення або зниження її загального рівня. Представлена система показників має також сприяти підвищенню якості прийнятих керівництвом підприємства управлінських рішень.

Ключові слова: ефективність діяльності, державна природна монополія, ДП «НЕК «Укренерго»; система показників, інтегральний показник.

UDC: 65.011.4 : 338.45

THE SYSTEM OF EFFICIENCY INDEXES OF NATURAL MONOPOLIES IN THE ELECTRICITY INFRASTRUCTURE**Ushchapovskiy K., PhD in Econ.Sc.***Kharkiv National University of Radio Electronics*

The aim of the article is to develop a system of efficiency indicators of natural monopolies in the electricity infrastructure. Object is SE «NPC» Ukrenergo» - the largest natural infrastructure monopoly in this sector. The features of natural monopolies in the electricity infrastructure that significantly affect the national economy, and that must be considered when choosing the efficiency indicators of the company, are defined in the paper. The requirements for qualitative and quantitative composition of the system of efficiency indicators SE «NPC» Ukrenergo» are grounded. The systems of basic and integrated indicators are developed. Their practical application allows carrying a comprehensive assessment investigated phenomenon, to make definite conclusions when comparing the effectiveness of different years, and identifying the main components of the company that caused the increase or decrease in its overall level. This system of indicators should also enhance the quality of the administrative decisions by management.

Keywords: efficiency, state natural monopoly, SE «NPC» Ukrenergo», indicators system, integral indicator.

Актуальність проблеми. Розробка стратегії розвитку будь-якого суб'єкта господарювання має базуватися на розумінні можливостей і загроз з боку зовнішнього середовища, а також знанні власних сильних і слабких сторін. Про здатність підприємства протистояти зовнішнім загрозам та реалізовувати можливості свідчать показники ефективності його діяльності. Саме тому результати аналізу ефективності діяльності економічних суб'єктів відіграють важливу роль в інформаційному забезпеченні прийняття управлінських рішень стосовно напрямів їх розвитку як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі.

ДП «НЕК» Укренерго» – державна природна монополія, що посідає особливе місце у соціально-економічній системі країни, адже від результатів її діяльності залежить успішність функціонування як окремих економічних суб'єктів, так і національної економіки у цілому. Саме тому до якості прийнятих менеджментом компанії рішень висуваються надзвичайно високі вимоги. За таких умов питання забезпечення керівників підприємства точною, всебічною, достовірною та своєчасною інформацією щодо ефективності його діяльності набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх наукових досліджень. Окремі аспекти оцінки та забезпечення ефективності функціонування природних монополій стали предметом дослідження багатьох зарубіжних (Дж Гелбрейт, Дж. Кларк, Е.Дж. Ліндсей, Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, Д.Е. Стігліц та ін.) та вітчизняних (В. Базилевич, Г. Башнянин, В. Геєць, Н. Глазанюк, Н. Грицак, Н. Данько, В. Дикань, П. Куцик, Г. Скорик, Г. Филюк, І. Яремко та ін.) вчених [1-4]. У свої роботах вони вивчали напрями підвищення ефективності функціонування природних монополій та роль держави у цьому процесі, характерні риси природних монополій, що вимагають особливих підходів до оцінки їх ефективності. Однак питання створення системи показників (як базових, так і інтегральних), практичне застосування якої дозволяє комплексно оцінити ефективність діяльності природних монополій у секторі електроенергетики, не дістали розвитку у їх роботах.

Метою роботи є розробка системи показників ефективності природних інфраструктурних монополій в електроенергетиці (на прикладі ДП «НЕК» Укренерго»), яка б дозволяла давати точну, достовірну та всебічну оцінку ефективності діяльності підприємства.

При цьому необхідно врахувати, що природні інфраструктурні монополії в електроенергетиці надають унікальну послугу – передачу магістральними та міждержавними електромережами унікального товару – електроенергії, прямого замінника якій не існує. Від стабільної, надійної та ефективної роботи підприємства залежать практично всі економічні суб'єкти країни.

Викладення основного матеріалу. Оцінка ефективності діяльності ДП «НЕК «Укренерго» має особливості порівняно з більшістю суб'єктів господарської діяльності, адже підприємство: 1) є природною монополією; 2) підприємством, заснованим на державній власності; 3) з огляду на предмет своєї діяльності суттєво впливає майже на усі економічні суб'єкти країни.

Саме тому проблема оцінки ефективності діяльності підприємства потребує врахування таких особливостей.

1. Природні монополії, як і будь-які інші монополії, можуть зловживати своїм становищем, надмірно завищуючи ціни та виробляючи товари (послуги) неналежної якості й обмеженої кількості. Статус «природної» такі можливості тільки посилює, адже конкуренція в такій галузі недоцільна в принципі, тому і не може з'явитися у наслідок втрати конкурентних переваг через занадто нераціональне господарювання підприємства-монополії. До того ж унікальність споживчих властивостей електроенергії поряд з неможливістю транспортувати її іншим шляхом, аніж через електромережі, обумовлює «подвійну унікальність» послуги ДП «НЕК» Укренерго», що тільки посилює його монопольну владу (мінімальну конкурентну загрозу становить лише генерація безпосередньо поруч із споживачем). Тому для оцінки ефективності господарської діяльності підприємства слід використовувати показники, які є індикаторами виключно раціонального використання ресурсів, а не реалізації можливостей підприємства отримувати надприбутки за рахунок монопольного становища, у першу чергу, за рахунок підвищення тарифу.

Ще однією проблемою, що витікає із монопольного становища ДП «НЕК» Укренерго», є складність вибору об'єкта порівняння, а також показників, за якими це порівняння має здійснюватися. Всередині країни такого об'єкта не існує. А міжнародні порівняння значно ускладнюються наявністю національних особливостей, обумовлених

дією цілої низки чинників: економічних, політичних, соціальних, інституційних, кліматичних, географічних, демографічних тощо. Тому для здійснення міжнародних порівнянь доцільно використовувати такі показники, на значення яких названі чинники мають обмежений вплив, та які розраховуються у різних країнах за однаковою методикою. Окрім цього для проведення порівнянь можливі додаткові розрахунки, зокрема врахування паритету купівельної спроможності валют, метричних систем тощо.

2. ДП «НЕК» Укренерго» засноване на державній власності та повністю підпорядковане державі у особі НКРЕКП. Тому рішення стосовно тарифів; обсягів та якості послуг; їх собівартості; обсягів, джерел та напрямів інвестицій; напрямів використання прибутків або джерел покриття збитків; реформування організаційної структури; кадрових змін у вищому керівництві тощо приймаються або безпосередньо відповідними державними органами або за їх активної участі. За таких умов ефективність діяльності ДП «НЕК» Укренерго» значною мірою буде визначатися раціональністю державних рішень. Однак, як показує реальна практика, державне втручання в діяльність національних природних монополій в сферах ЖКГ, енергетики та не завжди є ефективним [5, с. 12]. Саме тому показники виконання плану, що є класичними індикаторами ефективності діяльності державних підприємств, можуть бути використані і для ДП «НЕК» Укренерго», але виключно як допоміжні та другорядні, такі, що показують виконання державних рішень, але не обов'язково свідчать про високу ефективність діяльності підприємства.

3. Зважаючи на потужний вплив ДП «НЕК» Укренерго» на розвиток національної економіки, а також на рівні економічної, енергетичної, екологічної та інших видів безпеки країни, ефективність діяльності підприємства доцільно оцінювати не тільки прямо (через його власні результати), а й опосередковано (через його вплив на результати діяльності пов'язаних економічних суб'єктів).

Зі сказаного витікає, що класичні індикатори результативності діяльності підприємства, такі як показники рентабельності та капіталізації (зростання ринкової вартості) [6, с. 424], не можуть бути повноцінними індикаторами ефективності такого підприємства як ДП «НЕК» Укренерго». Так, і розмір витрат (у тому числі

інвестиційних) і величина доходу підприємства залежать, у першу чергу, від рішень держави, а не від ефективності його власної діяльності. А занадто високий рівень його рентабельності або стрімке зростання вартості його активів, що можливі при завищенні тарифу або зростанні обсягів державного фінансування, можуть негативно позначитися на результатах діяльності інших економічних суб'єктів або призвести до скорочення державних соціальних видатків, і тому не можуть слугувати свідченням високої ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго». Це не означає, що показники рентабельності та капіталізації використовувати не можна, просто при аналізі саме цього підприємства вони мають використовуватися як допоміжні.

Окрім цього, слід враховувати і традиційні проблеми, що виникають при оцінці ефективності діяльності будь-якого підприємства. Так, ефективність – складний феномен, який потребує комплексного всебічного дослідження. Саме тому для оцінки ефективності діяльності суб'єкта господарювання використовують системи показників, а також побудовані на їх основі інтегральні індикатори [6, с. 405].

Кількість та склад базових показників мають бути оптимальними. Так, недостатня кількість показників не дозволяє зробити комплексного аналізу. Окрім цього занадто обмежена кількість індикаторів, що підлягають контролю та оцінці, може сприяти прагненню робітників підвищувати ефективність діяльності за показниками, що досліджуються, за рахунок інших аспектів ефективності (кількість за рахунок якості, якість за рахунок надмірного використання ресурсів тощо) [7, с. 291], наслідком чого може стати не тільки помилкова оцінка ефективності, а навіть реальне погіршення результатів діяльності підприємства.

Однак і надмірна кількість показників має суттєві недоліки: вона робить оцінку складною, громіздкою, «засміченою» другорядною та несуттєвою інформацією, а інтегральні оцінки, побудовані на їх основі виявляються важкими у розрахунку та складними в інтерпретації [6, с. 405]. До того ж, чим більше показників ми використовуємо, тим більша ймовірність неможливості повного порівняння з еталоном через відсутність необхідних даних. Все це відбувається на тлі значних матеріальних, трудових та часових витрат на отримання необхідної інформації.

До якісного складу показників також висуваються певні вимоги. Якісний склад показників має: 1) відповідати стратегії розвитку суб'єкта

господарювання, адже саме від неї, в першу чергу, залежить, які саме аспекти свідчать про високу ефективність його діяльності [8, с. 71]; 2) відповідати цілям дослідження [9], адже цілком можливо, що особливий інтерес становлять певні конкретні складові діяльності суб'єкта господарювання; 3) відповідати первинній інформації, яку можливо отримати за виправданих витрат ресурсів [10]; 4) не призводити до зниження ефективності діяльності, зокрема через появу конфліктів (якщо високі показники одного структурного підрозділу можуть бути досягнуті через зниження показників іншого) або через підвищення значень контрольованих показників за рахунок менш раціонального використання ресурсів за неконтрольованими напрямками [7, с. 291].

Для остаточного висновку щодо рівня ефективності діяльності суб'єкта господарювання самих значень показників ефективності недостатньо, адже їх необхідно порівняти з певним еталоном. Таким еталоном може бути як інший суб'єкт господарювання, так і той самий суб'єкт – його плановий стан або фактичний стан у попередньому періоді. Необхідність таких порівнянь обумовлює наявність додаткових вимог до складу системи показників. Це мають бути показники, методика розрахунку яких:

- є або загальновизнаною, стандартною, або дуже простою за умови використання у якості базових показників, визначених за стандартною методикою;

- незмінюваною протягом тривалого періоду (якщо методика змінювалася, то часові порівняння можливі за наявності правил перерахунку показників, зокрема перехідних коефіцієнтів; за інших умов порівняння некоректні та від використання таких показників слід відмовитися) [11, с. 20, 44].

За можливості перевагу слід надавати показникам, розрахованим на основі даних, виражених у натуральних одиницях виміру, адже вони не піддані впливу цінових чинників, і тому є більш точними. При цьому можливе використання різних метричних систем, що змушує вчасно здійснювати необхідні перерахунки. Особливого значення цей принцип набуває при міжнародних порівняннях.

Зважаючи на те, що ефективність за своєю внутрішньою сутністю є результатом порівняння результатів роботи суб'єкта господарювання та необхідних для цього витрат, тобто відносним показником, а також той

факт, що абсолютні показники є менш інформативними та в основному виступають базою для розрахунку відносних і середніх [11, с. 44], для оцінки ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго» перевагу, на нашу думку, слід надавати саме відносним показникам, хоча можливість обмеженого застосування абсолютних також не виключається.

При розробці системи показників ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго» будемо вважати, що метою її створення є можливість здійснювати всебічну комплексну оцінку ефективності без надання виняткової уваги або підвищеної ваги її певних складових.

Зі сказаного витікає необхідність відповіді на питання, за якими критеріями має оцінюватися ефективність системоутворюючого підприємства, державної природної монополії ДП «НЕК» Укренерго». На нашу думку, ефективність діяльності підприємства має визначатися його здатністю через надання своїх послуг забезпечити умови для ефективного функціонування та розвитку національної економіки у цілому. Тобто йдеться про його здатність забезпечити надійну безперебійну передачу електроенергії магістральними та міждержавними електромережами країни як у поточному періоді, так і у майбутньому.

Якщо деталізувати зазначену стратегічну ціль функціонування ДП «НЕК» Укренерго», то можна отримати основні напрями дослідження ефективності його діяльності. Так, щоб діяльність підприємства була ефективною, воно має забезпечити:

1) необхідний обсяг передачі електроенергії відповідно до потреб її виробників, споживачів, а також експортерів/імпортерів/транзитерів;

2) необхідну якість електроенергії, що передається;

3) раціональне використання всіх видів ресурсів в процесі господарювання, у тому числі обмеження шкідливого впливу на довкілля;

4) встановлення оптимального тарифу, який би з одного боку, виконував відтворювальну та стимулюючу функції, а з другого, – обмежував зловживання монопольною владою або не перетворювався на «прихований податок» для суб'єктів господарювання;

5) реалізацію заходів, спрямованих на забезпечення стабільної, безперебійної та ефективної діяльності підприємства у майбутньому.

Система показників ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго», розроблена з урахуванням названих вище вимог, представлена у табл. 1.

Вона дозволяє дати всебічну оцінку ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго». Однак при здійсненні порівнянь її багатогранність зумовлює ймовірність неоднозначних результатів, коли за одним напрямом оцінки кращі результати має один об'єкт зіставлення, а за іншими – другий. Це, у свою чергу, унеможлиблює отримання однозначного висновку щодо того, який з об'єктів має вищий рівень ефективності [12]. Позбутися подібної невизначеності можна шляхом застосування єдиної оцінки – інтегрального показника, який би при цьому враховував усі аспекти ефективності функціонування підприємства.

Таблиця 1 - Показники ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго»

Групи показників	Назви показників	Позначення показників, використані при побудові інтегрального індексу
1. Показники задоволення потреб споживачів послуг ДП «НЕК» Укренерго» у необхідних обсягах передачі електроенергії	Відмови у підключенні генераторів електроенергії до МЕМ через відсутність технічної спроможності	k1
	Відмови у підключенні споживачів електроенергії до МЕМ через відсутність технічної спроможності	k2
	Відмови у підключенні експортерів електроенергії до міждержавних електричних мереж через відсутність вільної пропускної спроможності	k3
2. Показники забезпечення необхідної якості послуг ДП «НЕК» Укренерго» з передачі електроенергії МЕМ	Відхилення від заданого графіка напруги	k4
	Аварійні обмеження видачі (прийому) електроенергії в МЕМ	k5
	Вміст поліхлорованих дифенілів у діючому технологічному обладнанні	k6
3. Показники раціональності використання ресурсів ДП «НЕК2 Укренерго» (матеріальних, нематеріальних, трудових)	Технологічні витрати електроенергії в МЕМ ОЕС України	k7
	Виробіток	k8
	Фондовіддача	k9
4. Показник встановлення тарифу ДП «НЕК» Укренерго» на економічно обґрунтованому рівні	Відхилення фактичного тарифу від економічно обґрунтованого рівня	k10
5. Показники здатності ДП «НЕК» Укренерго» забезпечити ефективну діяльність в довгостроковій перспективі	Частка повітряних ліній, що працюють понад нормативи або знаходяться у незадовільному стані	k11
	Частка автотрансформаторів та силових трансформаторів, що працюють понад нормативи або знаходяться у незадовільному стані	k12
	Частка робітників, що вже досягли або протягом найближчих п'яти років досягнуть пенсійного віку, у загальній чисельності робітників підприємства	k13
	Виконання інвестиційних програм протягом останніх 5 років	k14
	Коефіцієнт поточної ліквідності (коефіцієнт покриття загальний)	k15

Складено автором

При цьому для підвищення рівня інформативності при інтерпретації значень загального інтегрального показника (показника ІІ рівня)

доцільно застосувати проміжні інтегральні оцінки (показники I рівня), які характеризують окремі складові ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго». Склад показників такої дворівневої системи багатомірних індикаторів представлений на рис. 1.

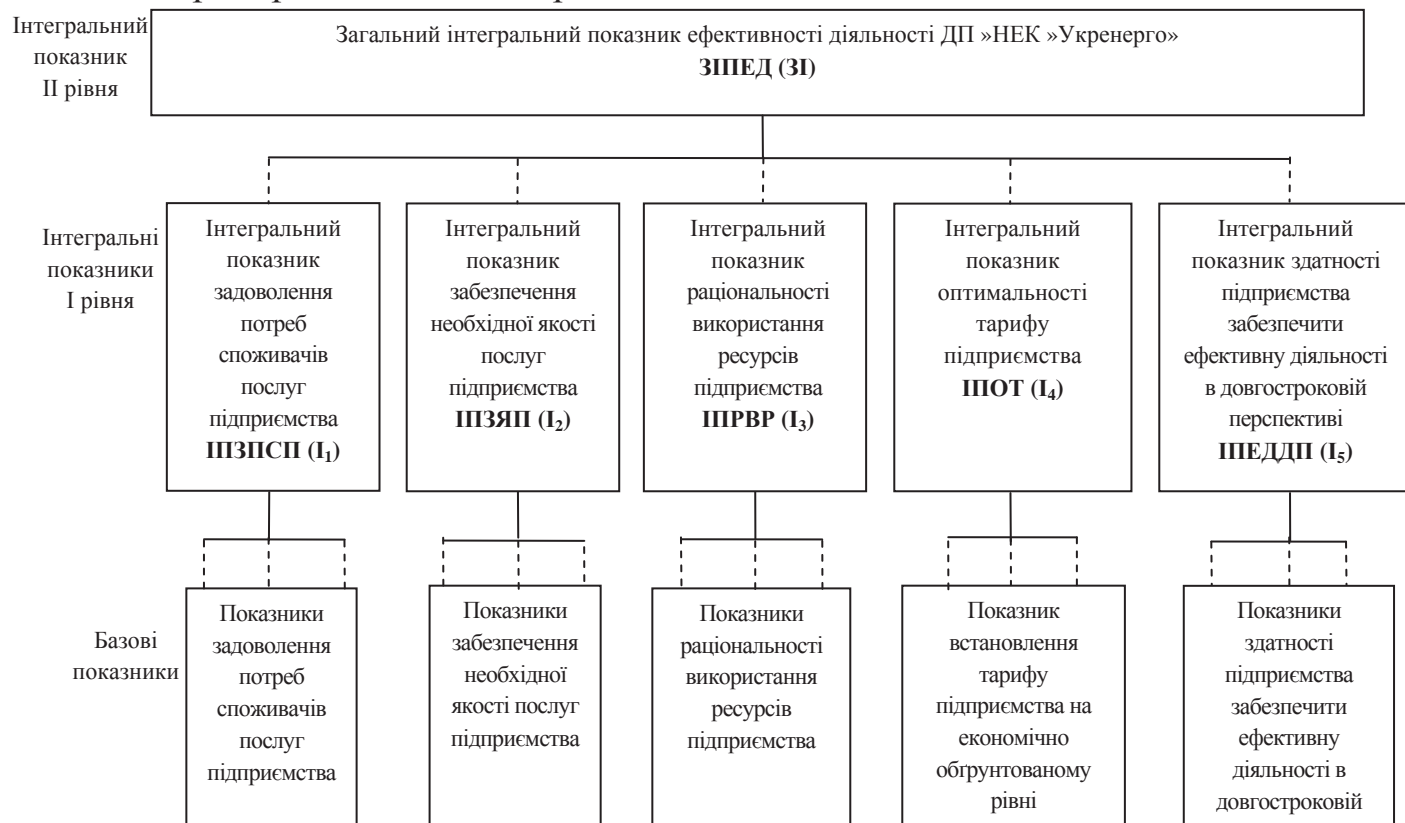

Рис. 1. Дворівнева система інтегральних багатомірних показників ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго»

Побудовано автором

Практичне використання представленої системи показників ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго» не тільки дозволяє здійснювати комплексну оцінку досліджуваного явища, а й робити однозначні висновки при порівнянні ефективності за різні роки, а також виявляти основні складові роботи підприємства, що обумовили підвищення або зниження її загального рівня. Отримані результати мають сприяти прийняттю обґрунтованих раціональних управлінських рішень, спрямованих на забезпечення стабільної ефективної роботи ДП «НЕК» Укренерго» як в поточному періоді, так і довгостроковій перспективі.

Висновки. У роботі представлена система базових показників, а також дворівнева система інтегральних показників, що дозволяють дати комплексну оцінку ефективності діяльності ДП «НЕК» Укренерго» з

урахуванням його здатності забезпечити: необхідний обсяг передачі електроенергії відповідно до потреб її виробників, споживачів, а також експортерів/імпортерів/транзитерів; необхідну якість електроенергії, що передається; раціональне використання всіх видів ресурсів в процесі господарювання, у тому числі обмеження шкідливого впливу на довкілля; встановлення оптимального тарифу, який би з одного боку, виконував відтворювальну та стимулюючу функції, а з другого, – обмежував зловживання монопольною владою або не перетворювався на «прихований податок» для суб'єктів господарювання; реалізацію заходів з ремонту, реконструкції, будівництва, модернізації виробничих фондів та впровадження новітніх інформаційних технологій, що спрямовані на забезпечення стабільної, безперебійної та ефективної діяльності підприємства у майбутньому.

Перспективи подальших досліджень у сфері оцінювання ефективності діяльності природних монополій тісно пов'язані з розробкою нових науково-теоретичних підходів до кількісного визначення параметрів впливу таких підприємств як на суспільство у цілому, так і на окремих стейкхолдерів підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицак, Н. І. Проблеми ефективності функціонування природної монополії у сфері постачання електроенергії [Текст] /Н.І. Грицак, Г.І. Скорик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 778. – С. 279–285.
2. Базилевич, В. Природні монополії [Текст] : монографія / В. Базилевич, Г. Филюк – К. : Знання, 2006. – 367 с.
3. Результати фінансово-економічної діяльності природних монополій: проблеми економічної оцінки та державного регулювання [Текст] / Г. І. Башнянин, І. Й. Яремко, П. О. Куцик, Н. М. Глазанюк. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – 190 с.
4. Данько, Н. И. Повышения эффективности функционирования естественных монополий условиях рынка [Текст] / Н. И. Данько, В. Л. Дикань, Е. В. Шраменко. – Харьков : УкрГАЗТ/. – 2010. – 166 с.
5. Карбовник, Л. П. Організаційно-економічний механізм управління розвитком муніципальних природних монополій в Україні [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Л.П.Карбовник; Нац.акад.наук України, Ін-т регіон. дослідж.–Львів, 2009. – 20 с.

6. Яремко, І. Й. Критерії та складові інтегрального показника результативності функціонування підприємства [Електронний ресурс] / І. Й. Яремко, О. В. Рябкова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2014. – № 797. – С. 423-429. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2014_797_59.pdf
7. Мескон, М. Основы менеджмента [Электронный ресурс] / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури / пер. с англ. – М. : Дело, 1997. – 493 с. – Режим доступа : <http://socioline.ru/pages/mmeskon-malbert-fhedouri-osnovy-menedzhmenta>
8. Голубева, Т. С. Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства [Текст] / Т. С. Голубева, І. В. Колос // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №5 (59). – С. 66–71.
9. Уварова, Г. Как построить многомерную систему показателей для управления производительностью [Электронный ресурс] / Г. Уварова // Ваш партнер-консультант. – № 33 (9449). – 2012. – Режим доступа : <http://www.eg-online.ru/article/185163/>
10. Савицкая, Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия [Электронный ресурс] / Г. В. Савицкая. – Минск: 000 «Новое знание», 2000. — 688 с. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/deyatelnost-predpriyatiya-2/index.htm>
11. Елисеева, И. И. Общая теория статистики [Текст] : Учебник/ И. И. Елисеева, М. М. Юзбашев. Под ред. чл.-корр. РАН И.И. Елисейевой. – 4-е., перераб. идоп, – М.: Финансы и статистика, 2001. – 480 с.
12. Коломиец, И. Н. Многомерный сравнительный анализ основных финансовых показателей деятельности фирмы [Электронный ресурс] / И. Н. Коломиец, П. В. Терелянский. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2013/Economics/8_137999.doc.htm